

cultuurhistorie

Bezoekadres
Herengracht 482
1017 CB Amsterdam

Postbus 10718
1001 ES Amsterdam
Telefoon 020 2514 900
Fax 020 2514 999
www.bma.amsterdam.nl

Gemeente Amsterdam

Bureau Monumenten & Archeologie

Lingotto
T.a.v. de heer F. van Beek
Postbus 93081
1090 BB AMSTERDAM

Datum	08 juli 2010
Ons kenmerk	2010 BMA 505
Behandeld door	K. Westerink
Doorkiesnummer	020 251 4914
Faxnummer	020 251 4999
E-mail	k.westerink@bma.dmb.amsterdam.nl
Betreft	Reactie op het ontwerp voor de tramremise West, Tollensstraat te Amsterdam.

Geachte heer Van Beek,

Aanleiding

Lingotto heeft in verschillende bijeenkomsten een ontwerp gepresenteerd voor de herbestemming van het complex Tramremise West te Amsterdam. Bij deze bijeenkomst waren enerzijds vertegenwoordigers aanwezig van Lingotto, Architectenbureau De Nieuwe Generatie', Dok Architecten. Anderzijds vertegenwoordigers van BMA en RCE.

Rollen BMA en RCE

De rollen van BMA en RCE vullen elkaar aan. BMA zat aan tafel als adviseur van de Commissie Welstand en Monumenten. RCE als adviseur van het stadseel voor grootschalige herbestemmingsvraagstukken bij rijksmonumenten.

Ontwerp: oordeel BMA en RCE

Het oordeel van BMA en RCE over het ontwerp liggen in elkaars verlengde en beider oordeel is positief.

Ontwerp: onderbouwing oordeel BMA en RCE

BMA is positief over de uitgangspunten, zoals die in de visie zijn verwoord. BMA onderschrijft het streven naar een optimale stedenbouwkundige inpassing, het zoeken naar een functionele invulling die zich voegt naar de hoofdvorm van het complex', het technisch/ bouwkundig herstel van de gevels en de monumentale hoofd draagstructuur en de flexibele invulling van de bedrijfsruimtes, die zoveel mogelijk het vrije doorzicht in de afzonderlijke hallen in tact laat. Voor onderbouwing oordeel, zie afzonderlijke Reactie door E.A.Jörg.

Uitvoering: proof of the pudding

De proof of the pudding ligt echter wel in de uitwerking van de plannen. Voor BMA is het van belang dat het kritische volume aan de monumentale waarden overeind blijft. Met name de volgende ingrepen zullen daarbij onze aandacht hebben:

- het maken van een nieuwe hoofdentree aan de zijde van de verlengde Tollensstraat
- het samenvoegen van het voorplein met de openbare stedelijke ruimte van het Bellamyplein
- het maken van 'hoven' in den hallen 1, 2 en 4
- het toevoegen van twee nieuwbouwvolumes in/ boven de hallen 2 en 4

Voor nuancering ten aanzien van de uitvoering, zie afzonderlijke Reactie door E.A.Jörg.

Kassendak

Op voorhand wil BMA echter wel aangeven kritisch te staan tegenover de variant met het kassendak, omdat de cultuurhistorische waarde van het complex door deze ingreep ingrijpend zal veranderen.

Voor nuancering ten aanzien van het kassendak, zie afzonderlijke Reactie door E.A.Jörg.

Met vriendelijke groet,

Karin Westerink
Hoofd afdeling Monumenten

Bezoekadres
Herengracht 482
1017 CB Amsterdam

Postbus 10718
1001 ES Amsterdam
Telefoon 020 2514 900
Fax 020 2514 999
www.bma.amsterdam.nl

Gemeente Amsterdam

Bureau Monumenten & Archeologie

Stadsdeel Amsterdam West
Programma en Projecten Management Bureau
T.a.v. mevrouw M. van der Beek
Postbus 57239
1040 CC AMSTERDAM

Datum	15 september 2010
Ons kenmerk	
Behandeld door	A. Winder
Doorkiesnummer	020 251 4940
Faxnummer	020 251 4999
E-mail	a.winder@bma.dmb.amsterdam.nl
Betreft	Reactie op het ontwerp voor de tramremise West, Tollensstraat te Amsterdam.

Geachte mevrouw Van der Beek,

Inleiding

BMA heeft al eerder een reactie gegeven op de plannen van Lingotto en van TROM voor de tramremise.

De reactie op het plan van Lingotto is opgesteld in een brief en de reactie op TROM per e-mail. Dit is een informeel advies geweest, zonder ondertekening. Om dit advies een gelijke status te geven als het advies over het plan Lingotto volgt hier het advies nog een keer per brief.

Gezamenlijke reactie BMA en RCE

Op initiatief van TramRemise Ontwikkelings Maatschappij TROM heeft architectenbureau J. Van Stigt een ontwerp gemaakt voor de herbestemming van het complex Tramremise West aan de Tollensstraat te Amsterdam. Het plan is een gewijzigde versie van een eerder behandeld en goedgekeurd plan. Daarom wordt in onderstaande gezamenlijke reactie van Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) voornamelijk ingegaan op de wijzigingen die in de planvorming hebben plaatsgevonden. Op hoofdlijnen is het plan te verenigen met de uitgangspunten die ten aanzien van de herbestemming van monumenten worden gehanteerd.

Het vergunde plan betrof het herontwikkelen van de remise waarbij hotel, theater, filmhuis, café(s), museum en poptempel gerealiseerd zouden worden. De belangrijkste wijziging is dat het theater en poppodium vervallen zijn, waardoor het maken van een toneeltoren bij hal 4 niet nodig is en de bestaande opbouwen bij hal 2 en 4 behouden kunnen blijven. Deze opbouwen worden herbestemd tot modewerkplaatsen en ateliers en worden ontsloten door nieuwe trappen en een lift. Naast deze opbouwen komt een zone voor luchtbehandelingsinstallaties. Het weglaten van de toneeltoren en het handhaven van de bestaande dakopbouwen zijn vanuit cultuurhistorisch perspectief een verbetering ten aanzien

van het vergunde plan. Installaties bovendaks zijn daarentegen bij monumenten in principe niet toegestaan. Aan dit aspect van het plan zal nader aandacht geschonken moeten worden.

Parkeergarage

De ondergrondse parkeergarage, eerder gepland onder hallen 1, 2 en 3, wordt kleiner en nu onder de hallen 2 en 3 gedacht. Eén van de redenen voor de keuze van die hallen is dat funderingsherstel daar een noodzaak blijkt te zijn. De karakteristieke smeerputten in deze hallen verdwijnen hierdoor definitief. Het funderingsherstel rechtvaardigt echter de keuze voor deze locatie.

Hal 3

Ten tijde van de vergunningverlening van het eerdere plan is de nadruk gelegd op het open houden van de traverseerhal en hal 3. De traverseerhal heeft een hoge architectuurhistorische waarde wat in- en exterieur betreft en hal 3 is van belang omdat deze relatief gaaf bewaard is gebleven en het beeld in stand kan houden van de open en langgerekte structuur van het hallencomplex.

Visualisaties van de plannen voor hal 3 laten een transparante brandcompartimentering met loopbrug zien en een volume met een (open) keuken en een gesloten spoelkeuken en koelcel.

De loopbrug komt direct uit het oude plan, maar heeft in het nieuwe plan geen relatie meer met het programma. Deze zou wellicht kunnen vervallen.

Hetzelfde geldt voor het nieuwe trappenhuis in hal 3. In het huidige plan is dit trappenhuis op deze plek functioneel gezien niet langer noodzakelijk en zou mogelijk kunnen vervallen. De ontsluiting van de te behouden opbouwen geschiedt door de bestaande trap bij hal 4 en een nieuw trappenhuis met lift in hal 2.

Het keukencluster voldoet in principe aan de wens om de noodzakelijke invullingen uit te voeren als 'meubels' of 'doosjes' die, losgehouden van de constructie en wanden en veel lager dan de totale hoogte van de hallen, de ruimtebeleving van de hallen niet te veel verstoren. De erboven geplaatste insteekverdieping doet echter afbreuk aan dit principe. Zoals in eerdere adviezen is aangegeven dienen insteekverdiepingen in deze hal voorkomen te worden.

Gevel Tollensstraat

De commissie voor Welstand en Monumenten was al eerder positief over de transformatie van de zijgevel aan de Tollensstraat door per travee vier verticale smalle raamstroken in te brengen. In de nadere uitwerking moet blijken of het grote aantal doorbraken inderdaad vanuit het gebruik noodzakelijk is en op welke wijze de nieuwe openingen worden gematerialiseerd en afgewerkt.

Tot slot/algemeen

Hoewel de hallen 1, 2, 4 en 5 invullingen krijgen die met name de lengte van de hallen slecht ervaarbaar maken, worden de ruimtelijke aspecten van het hallencomplex met het vrij houden van de traverseerhal en hal 3 voldoende gerespecteerd. Bovendien blijft de structuur van het hallencomplex in zijn geheel, inclusief de opbouwen uit 1914, intact.

De indelingen zullen deels flexibel worden uitgevoerd, zoals het ambachtencentrum in hal 2 waardoor het gebouw kan 'meegroeien' met de veranderende wensen van de gebruikers.

Voorts gaat de hergebruikfilosofie van dit plan uit van ambachtelijk herstel en/of vervanging. De nieuwe toevoegingen worden modern uitgevoerd.

De algemene verwachting is dat het plan bij indiening in deze vorm niet zal leiden tot negatieve advisering van BMA of de RCE.

Met vriendelijke groet,

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Karin Westerink', written over the closing text.

Karin Westerink
Hoofd afdeling Monumenten

INGEKOMEN 13 JULI 2010
L 100122

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

> Retouradres Postbus 1600 3800 BP Amersfoort

LINGOTTO
t.a.v. Frank van Beek
Postbus 930081
1090 BB AMSTERDAM

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

Contactpersoon
Mw. drs. E.A. Jörg
T 033 421 74 36
F 033 421 77 99
e.jorg@cultureelerfgoed.nl

Datum
Betreft Reactie op het ontwerp voor de tramremise West, Tollensstraat te
Amsterdam

Geachte heer Van Beek,

Lingotto heeft een ontwerp gemaakt voor de herbestemming van het complex Tramremise West aan de Tollensstraat te Amsterdam. Er hebben reeds diverse bijeenkomsten plaatsgevonden waarbij dit plan is besproken. Daarbij waren vertegenwoordigers van Lingotto, architectenbureau denieuwegeneratie, Dok architecten, BMA en de RCE aanwezig. Hierna volgt een omschrijving, waardering en een reactie op hoofdlijnen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. In de reactie wordt voornamelijk ingegaan op de aspecten die voor onze dienst belangrijk zijn en die bij de besprekingen aan de orde zijn gekomen.

Complexomschrijving en waardering:

Het complex is in enkele bouwfasen tot stand gekomen, waarvan de belangrijkste tussen 1901 en 1904. Tijdens de eerste bouwfase, afgerond in 1902, werden de volgende ruimten gerealiseerd: de enorme traverseerhal van waaruit de wagens over de gehele lengte van het gebouw naar ieder gewenste plek kunnen worden gebracht; hieraan grenzend de dienstwoning, dienstvertrekken, magazijnen en werkplaatsen waaronder de smederij; en langs de andere zijde van de grote hal die de as van het gebouw vormt, een drietal hallen die dienst deden als remise en werkplaats. In 1903 volgde de tweede fase waarbij de oorspronkelijke drie hallen nu werden geflankeerd door een grote hal voor de berging van motorwagens en een hal voor grote revisie. Aan de zijde van het Bellamyplein verrees grenzend aan de pekelinrichting nog een dienstwoning. Tussen 1908 en 1914 werden nog enkele hallen verlengd en voorzien van een opbouw.

De gebouwen en muren zijn qua vormgeving nog vrij van een eigen vormtaal. Kenmerkend voor de tijd van ontstaan is de mengeling van Berlagiaanse vormelementen, eclectische invloeden, de toepassing van staalconstructies en een Art Nouveau-detaillering, karakteristiek voor de Overgangsarchitectuur in de periode 1900-1910. De buitenmuren bestaan uit baksteen, oranje- en grijze siersteenbanden en natuurstenen banden en detailleringen die vlak in de gevels zijn verwerkt. De daken hebben verschillende vormen, waarbij lichtkappen op de zadeldaken van de remisehallen zijn aangebracht. In verschillende hallen zijn de daken voorzien van Polonceauspanten.

Waardering

Redelijk gaaf bewaard westelijk remisecomplex van de gemeentetram in overgangsarchitectuur uit de eerste periode van de elektrificatie van het tramwegnet van algemeen belang wegens architectuur- en cultuurhistorische waarde en uit oogpunt van de geschiedenis van het openbaar vervoer.

Reactie

Herbestemming

Het herbestemmen van een complex als het onderhavige is een buitengewoon lastige zaak. Hallencomplexen als deze zijn over het algemeen ingericht voor een specifieke functie, waar niet al te grote eisen worden gesteld aan comfort of omstandigheden van verblijf. Bij herbestemmingen worden vanwege de omvang vaak meerdere functies ondergebracht waardoor de ruimtelijke kwaliteit onder druk komt te staan en gaan aspecten als comfort, Energieverbruik en duurzaamheid een rol spelen.

Het is daarom van belang om een goede visie op het gehele complex te hebben en een brede totaalafweging te maken met handhaving van een aantal cruciale waarden. Primaire waarden die in rapportage worden benoemd zijn: hoofdstructuur complex, ruimtelijke kwaliteiten, dakconstructie en contourlijnen. Die waarden onderschrijven wij, waarbij we met name de traverseerhal en dwarshal 3 nog willen noemen. De traverseerhal heeft een hoge architectuurhistorische waarde wat in- en exterieur betreft. Met name de grote deuren naar de dwarshallen toe zijn in het interieur zeer karakteristiek. Dwarshal 3 is van belang omdat deze hal het gaafst is bewaard.

Een geslaagde herbestemming begint bij het vinden van de juiste functies. De voorgestelde functies lijken goed te passen; ze zijn goed in te passen in de bestaande architectuur zonder de cultuurhistorische waarde van die architectuur teveel aan te tasten. Daarnaast zorgen ze door hun diversiteit voor activiteit op verschillende momenten van de dag en brengen daarmee nieuwe levendigheid in het gebied.

Nieuwbouw

Nieuwbouw ter plaatse van de latere toevoegingen (1908-1914) is een logische keuze. De monumentale waarde van deze latere toevoeging is zeer gering en doet afbreuk aan de monumentale waarde van de ruimte eronder. Nieuwbouw los van het monument kan positief zijn, maar interactie tussen- en aansluiting met monument en nieuwbouw heeft zeker nog nadere uitwerking.

Hoven

Hoven creëren volgens het voorlopig ontwerp kwaliteit aan de ruimtes eromheen; ze bieden zicht en lucht. Met het idee op zich kunnen we instemmen. De uitvoering kan wat ons betreft nog een extra ontwerpslag gebruiken. Ons uitgangspunt zou zijn om het monument meer te laten spreken en de hoven een duidelijke interactie te laten aangaan met het monument. Bijvoorbeeld door de constructie in de hoven te behouden. Over de vorm en afmeting willen we graag nog in discussie.

Ruimtelijke indeling

De indeling van de hallen in ruimtes van wisselende afmetingen die de constructie van het monument in zicht laten en beleefbaar houden is positief. Het zichtbaar laten van de constructie plus beleefbaar houden van de ruimtelijkheid en lichtinval is in cultuurhistorisch opzicht waardevol en is wat ons betreft te allen tijde een uitgangspunt bij de invulling van de nieuwe bestemming.

We willen specifieke aandacht vragen voor dwarshal 3, die zoals gezegd, het meest gaaf bewaard is. De afbeelding op pagina 37 van het plan geeft een impressie van een mogelijke indeling van de ruimte waarbij de transparantie behouden blijft. De plattegrond van de hoven geeft aan dat in hal 3 een doorgang komt tussen twee hoven, die de hal doorkruist. De vormgeving en plaatsing in de ruimte van die doorgang zien we graag nog nader uitgewerkt; daar hebben we nu geen goed beeld van. Het is een uitdaging voor de architect dit uiteindelijk zodanig vorm te geven dat de transparantie die in de impressie wordt gesuggereerd ook in de uitvoering overeind blijft.

Overigens zijn de ruimtescheidende en volumes met diverse functies naar ons idee slim gekozen en met een helder achterliggend idee; de 'doosjes' met (sanitaire) voorzieningen in dwarsrichting en smallere 'kastachtige' elementen in de lengterichting. Doordat deze allemaal los van de constructie en wanden worden gehouden en veel lager zijn dan de totale hoogte van de ruimte, blijft de lengte van de hallen te ervaren.

Doordat de vloer als enig onderdeel vernieuwd wordt en tevens gebruikt wordt voor het onderbrengen van diverse installaties is het uitgangspunt dat het monument verder niet hoeft te worden aangepast/aangetast ten behoeve van klimaat, ventilatie, ict enz.

Installaties/duurzaamheid/comfort

Hoewel nieuwe installaties en voorzieningen ten behoeve van een comfortabel binnenklimaat en duurzaamheideisen soms op gespannen voet staan met de monumentale waarden, is het vanuit het gebruik zeer begrijpelijk dat op deze punten aanpassingen aan het monument gedaan moeten worden. Zoals hierboven aangegeven is het idee om een groot deel van dergelijke nieuwe voorzieningen in de vloer onder te brengen zeer geschikt. Daarnaast is het te waarderen dat de mogelijkheden die de nieuwbouwonderdelen bieden, goed worden benut waardoor het monument kan worden ontlast. Daarbij denken we dan aan het gebruik van de kelder voor installaties en ventilatievoorzieningen en het gebruik van de nieuwe daken voor zonnecollectoren en groen. Bovendien kan de monumentale bebouwing zelf een steentje bijdragen doordat het water van het enorme dakoppervlak wordt opgevangen voor het grijswatercircuit en doordat er gebruik gemaakt wordt van warmtekoedeopslag. Dit levert duurzaamheidwinst op zonder dat het veel aanpassingen aan het monument vergt. Voor de variant met het kassendak geldt dit laatste niet. Uitvoering van dit plan zou een enorme afbreuk doen aan het historische daklandschap. Hoewel het te waarderen is dat nieuwe, gedurfde concepten worden onderzocht, zijn wij er niet van overtuigd dat een dergelijke ingreep zodanige voordelen heeft dat die opwegen tegen de nadelige gevolgen voor de monumentale waarde.

Gevels Tollensstraat

De doorbraken in de gevels langs de Tollensstraat zijn op zich vanuit het gebruik en vanuit stedenbouwkundig oogpunt begrijpelijk. De hoeveelheid en afmeting ervan staat wat ons betreft nog wel ter discussie. Evenals de afmeting van de doorbraak naar het nieuw te creëren hof aan de Tollensstraat. We ervaren het wel als positief dat de gevel hier –in tegenstelling tot een eerdere variant- doorloopt.

Oranjerie

Op pag. 45 staat op de plattegrond van de verdieping een oranjerie ingetekend. Nu is dat een verbinding tussen de beide vroeg 20ste eeuwse aanbouwen. Die nieuwe invulling is tijdens de toelichting niet besproken. Graag horen we nog of dit ook nieuwbouw betreft.

Bellamyplein zijde

Het terrein aan het Bellamyplein wordt meer openbaar gemaakt door de functies die daar gelegen zijn; zoals horeca met terras. De vraag is in hoeverre dat consequenties heeft voor de monumentale muur en het hekwerk. We gaan er vanuit dat gebruik wordt gemaakt van bestaande openingen en muur.

Vervolg

Vanuit oogpunt van monumentenzorg is het te betreuren dat het complex al jarenlang leeg staat en aan verval onderhevig is. Wij hopen dan ook dat we met deze reactie op hoofdlijnen een constructieve bijdrage kunnen leveren aan de verdere planvorming. Mocht dit plan doorgang vinden, dan is de Rijksdienst uiteraard graag bereid mee te denken en een bijdrage te leveren aan de verdere uitwerking van dit herbestemmingsvoorstel en aan de restauratieve aanpak.

Hoogachtend,
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Mw. drs. E.A. Jörg
Consulent Uitvoering Monumentenwet